

Razvoj poljoprivrede na srednjodalmatinskim otocima

Stipe Radinović

Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, Split, Hrvatska

E-mail: Stipe@stijena.krs.hr

stipe_radinovic@hotmail.com

SAŽETAK Dalmatinski otoci zaseban su geografsko-prirodni prostor od izuzetne nacionalne vrijednosti. Oni su dio otočno-obalne cjeline u sklopu koje je svaki otok poseban slučaj, kako po razini i strukturi razvijenosti gospodarskih djelatnosti, tako i problemima i uvjetima (pogodnostima za) razvoj.

Svoje gledište o razvoju poljoprivrede na otocima autor izvodi na osnovi prirodno-sti i tradicije rada te rezultata kontinuiranih istraživanja obiteljskih gospodarstava. Na otocima se razvilo specifično obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo. Ova se gospodarstva po strukturi i vrsti proizvoda međusobno razlikuju, i bitno su različita od gospodarstava neotočnih sredina. Predmet rada jest razvoj poljoprivrede na većim dalmatinskim otocima, a posebice na Braču, Hvaru, Korčuli, Lastovu i Visu. Ovaj se rad temelji na rezultatima preglednog istraživanja (survey research): podaci su prikupljeni metodologijski komparabilnim upitnikom na uzorku gospodarstava, koji se nije mijenjao u razdoblju od 1971. do 1992. godine, a gospodarstva su izabrana u više stupnjeva. Autor u analizi uvažava prirodna obilježja otoka, aktivnosti članova domaćinstva, zemljišne kapacitete i posjedovnu strukturu, kao i stupanj korištenja zemljišta, strukturu i vrstu proizvoda, proizvodnju i tržište prodaje. Iako poljoprivreda na otocima već duže vrijeme gubi značaj dominantne djelatnosti, a njezin razvoj nije osmišljen, autor drži da razvojne pravce otočne poljoprivrede ne bi trebalo mijenjati. Poljoprivreda u budućnosti, svojim specifičnim proizvodima, može pridonijeti ukupnoj stabilnosti otočnog stanovništva.

Rad završava iznošenjem bitnih perspektivnih značajki razvoja vinogradarstva i vinarstva, maslinarstva i voćarstva, te povrčarstva i ovčarstva na hrvatskim otocima.

Ključne riječi: razvoj, poljoprivreda, dalmatinski otoci.

Primitljeno: 15. svibnja 2000.

Prihvaćeno: 18. lipnja 2001.

1. Uvod

Poljoprivreda na dalmatinskim otocima, iako sadržajno različita ne samo od poljoprivrede na kopnenom dijelu Dalmacije nego i po skupinama otoka pa čak i među pojedinačnim otocima, u analizama razvoja poljoprivrede u Dalmaciji često se sagledavala sa stajališta cjeline. Opsežnija istraživanja obiteljskih gospodarstava u Dalmaciji počela su 1971. i trajala do 1992. godine, u kom se razdoblju nastojalo kontinuirano pratiti uvijek ista uzorkom obuhvaćena gospodarstva, što daje relevantne pokazatelje za odlučivanje temeljem uvida u njihov razvoj i u očekivana kretanja.

Riječ je o znanstvenoistraživačkom projektu *Društveno-ekonomske promjene u poljoprivredi i selu*, kojeg je financiralo Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske a proveo Institut za jadranske kulture i melioraciju krša u Splitu. Predmetom ovog istraživanja bila su obiteljska gospodarstva u seoskim i mješovitim naseljima Dalmacije, što znači da su bila isključena gospodarstva iz gradskih naselja. Istraživanje je bilo koncipirano kao niz od tri metodologijske komparabilne snimke, tj. prikupljanje podataka u tri vremenska presjeka odijeljena petogodišnjim razdobljima imalo je omogućiti analizu dugoročnijih promjena i tendencija i na taj način (panel-istraživanjem) nadomjestiti longitudinalan pristup.

Podaci su prikupljeni na reprezentativnom uzorku gospodarstava, s tim što je broj obuhvaćenih i ispitanih jedinica, odnosno gospodarstava varirao. Uzorak je planiran kao višefazni reprezentativni stratificirani kojim su 1971. godine iz osnovnog skupa gospodarstava izabrana i ispitana 342 gospodarstva, u 1976. godini 650 gospodarstava, od kojih 122 na otocima, a u 1992 godini 270 gospodarstava, od kojih 76 na otocima. Uzorak u zadnjem istraživanju je smanjen jer anketu nije bilo moguće sprovesti zbog ratnih uvjeta.

Podaci su prikupljeni metodom ankete, točnije strukturiranim upitnikom. Upitnik je sastavljen tako da su odgovori na pitanja trebali dati cjelokupnu spoznaju o domaćinstvu i gospodarstvu, a bila su grupirana u ove sadržajne cjeline: podaci o domaćinstvu, zemljište, osnovna sredstva, obrtna sredstva, biljna proizvodnja, stočarska proizvodnja, prerada poljoprivrednih proizvoda, investicije i materijalni troškovi, novčani primici domaćinstva, stambene prilike i opremljenost domaćinstva te reprodukcija gospodarstva.

Znanstveni i društveni značaj projekta *Društveno-ekonomske promjene u poljoprivredi i selu* proizlazi iz činjenice što globalna slika promjena u dalmatinskoj poljoprivredi pokazuje stalno smanjivanje broja obiteljskih gospodarstava i poljoprivrednika u posljednjih pola stoljeća, a nedostaje diferencijalna analiza njihove determinističke strukture. Najintenzivnije smanjenje broja obiteljskih gospodarstava zbililo se između 1971. i 1981. godine (Defilippis, 1997.). Smanjuje se i broj članova seoskih domaćinstava u Dalmaciji, a naročito u domaćinstvima koja su imala više članova (Defilippis, 1991.). Istodobno je došlo i do velikog porasta udjela samoačkih i dvočlanih domaćinstava među svim domaćinstvima, te do smanjenja

broja poljoprivrednika. Rad na gospodarstvu, u biti, predstavlja obiteljski oblik rada (Petak, 1975.), a u njemu značajnu ulogu imaju zaposleni članovi i umirovljenici (Radinović, 1988.). Ustanovljeno je da u Dalmaciji u većoj ili manjoj mjeri u poslovima na gospodarstvu sudjeluje više od četiri petine članova obitelji.

Obradivo zemljište gospodarstava u Dalmaciji, osim toga što je usitnjeno, smanjuje se (Radinović, 1991.). Smanjene su sve vrednije kategorije obradivog zemljišta – oranice, vinogradi i voćnjaci, a povećavaju se površine neobrađenog zemljišta. Usitnjenost posjeda najbolje pokazuje distribucija gospodarstava prema veličini obradivog zemljišta: 50% obiteljskih gospodarstava ima manje od 1 ha obradive površine, a 85% manje od 3 ha. Onih najvećih gospodarstava, preko 5 ha, svega je 3%.

U stočnom fondu, uvjetovano kraškim prilikama, zastupljene su sve vrste stoke, ali u manjem broju (Radinović, 1990.). Stoku drže četiri petine gospodarstava. Stočni se fond po broju i vrsti sporo mijenja i zadržava se u prosjeku ispod jednoga uvjetnog grla, a prilagođen je veličini vlastitog zemljišta i, u manjoj mjeri, zemljišta uzetoga u zakup (Radinović i Šupe, 1991.).

Gospodarske objekte ima više od 70% gospodarstava. Iako ti kapaciteti nisu veliki, oni i nisu iskorišteni s obzirom na broj stoke što se na gospodarstvu drži.

Gospodarstva se međusobno razlikuju po visini i strukturi poljoprivredne proizvodnje te po količini proizvoda koje prodaju (Radinović, 1992.).

Različite su promjene, motreći u dužem razdoblju, izraženije na otocima nego u drugim dijelovima Dalmacije. Život na otocima usmjeren je na iskorištavanje prirodnih pretpostavki, prvenstveno za poljoprivredu, uzgoj vinove loze i masline. Propadanjem tih kultura (filoksera vinove loze) te zamjenom i djelomičnom obnovom kultura, nastaje velika ekonomska kriza koja rezultira masovnom migracijom seoskog stanovništva. Od 1910. godine, do koje je stanovništvo dalmatinskih otoka raslo, opada broj stanovnika – od 73.739 broj stanovnika se smanjio na 50.202. Poslije Drugoga svjetskog rata ponegdje se pokušalo primijeniti model »industrije«, ali i on nije uspio zadržati stanovništvo na otocima. Turizam postaje vodeća privredna djelatnost. Razvoj turizma potakao je i razvoj poljoprivrede, trgovine, prometa i obrta, pa je na mnogim otocima otpočeo proces tercijarizacije (Šimunović, 1989.).

Glavni nositelji poljoprivrede u Hrvatskoj, a time i na otocima, jesu obiteljska gospodarstva, pa će njihovo stanje i očekivane promjene bitno utjecati na sveukupan razvoj. I to zato jer na većini gospodarstava poljoprivredna proizvodnja s aspekta rada i prihoda ima karakter komplementarnosti. U biti, prihod od poljoprivrede je sve manji, a usporedo sa smanjivanjem udjela prihoda obiteljskog gospodarstva-domaćinstva od poljoprivrede u obiteljskom budžetu zapuštaju se i poljoprivredni kapaciteti.

Tablica 1.
Osnovna obilježja Dalmacije

Obilježja	Godina	Dalmacija	Područje		
			Otočno	Obalno	Zagorsko
Ukupna površina km ²		11.758	1.197	5.526	5.035
Broj stanovnika	1971.	830.074	50.779	533.366	245.929
	1991.	944.026	50.202	676.670	217.154
Stanovnika na km ²	1991.	80	42	122	43
Broj domaćinstava	1971.	214.802	15.829	148.538	50.435
	1991.	273.464	16.196	202.138	55.130
Broj obiteljskih gospodarstava	1971.	108.363	9.293	58.546	40.425
	1991.	75.990	5.283	35.962	34.745
Domaći proizvod od poljoprivrede (% DP)	1991.	11	23	8	31
Obradivo zemljište u ha	1971.	198.874	15.248	88.201	86.425
	1991.	180.108	13.249	82.677	84.182
Ukupna toplina °C		-	5.885	5.699	4.988
Srednja godišnja temperatura °C		-	16	16	14
Godišnje oborine mm		-	757	1.073	1.262

Izvor: SGH 1972, 1992; SG Dalmacije 1982.

2. Obilježja poljoprivrede na otocima

2.1. Rad na gospodarstvu

Domaćinstva koja imaju gospodarstvo bitno su izmijenila strukturu rada na nje-mu. Posljedice su to dugogodišnjih promjena, jer je ukupnog stanovništva na otocima – do prije samo pedesetak godina tradicionalnog ruralnog prostora napučenog s razmjerno malim seoskim zajednicama – sve manje. Samo od 1961. do 1991. godine otočno se stanovništvo smanjilo od 54.635 na 50.202. Manje je i seoskog stanovništva na otocima, koje se u istom razdoblju smanjilo od 52.127 na 42.446 stanovnika. Najviše je smanjen broj poljoprivrednih žitelja – on je od 24.900 smanjen na samo 3.138 stanovnika. Posebno je narušena starosna struktura seoskog stanovništva na otocima, tako da otoci imaju najstarije stanovništvo u Dalmaciji (1991. godine indeks starosti¹ otočnog stanovništva iznosio je 0,88, a stanovništva Dalmacije 0,75). Pri tom je sve manje aktivnoga seoskog stanovništva a sve više umirovljenika.

¹ Pod indeksom starosti razumijeva se odnos između broja stanovnika u dobi do 19 godina života i broja žitelja u starosnoj skupini preko 60 godina života.

Prema rezultatima istraživanja seoskih obiteljskih gospodarstava, u Dalmaciji je najmanje otočno domaćinstvo: ono ima 2,9 člana, a to je jedan član manje od broja članova prosječnog gospodarstva u Dalmaciji. Približno polovica domaćinstava na otocima ima zaposlene članove, a dvije trećine ih imaju umirovljenike. Kako je stalno padao broj poljoprivrednika u domaćinstvu, tako su sve više poljodjelske radove na obiteljskom gospodarstvu preuzimali i obavljali zaposleni članovi i umirovljenici. Samo trećina otočnih domaćinstava ima članove koji rade na gospodarstvu, bez obzira bili oni poljoprivrednici ili umirovljenici, dok na ostalim gospodarstvima radove u poljoprivredi obavljaju stalno zaposleni članovi.

Tablica 2.
Osnovna obilježja istraženih obiteljskih gospodarstava na otocima 1976. i 1991. godine

Obilježje	Godina istraživanja	
	1976.	1991.
Broj članova u domaćinstvu	4,0	2,9
Starost domaćinstva (% domaćinstava)		
- svi članovi stariji od 40 godina	27,9	60,5
- svi članovi stariji od 65 godina	10,7	27,6
Domaćinstva s poljoprivrednicima (%)		
- domaćinstva bez poljoprivrednika	54,1	68,4
- domaćinstva s jednim poljoprivrednikom	35,2	26,3
Veličina gospodarstva (ha)		
- obradivo zemljište	7,1	5,9
Udjel poljoprivrede u prihodu domaćinstva (% domaćinstava)		
- do 40%	40,6	23,0
- 41 - 80%	42,3	57,0
- više od 81%	17,1	20,0
Tržnost poljoprivrednih proizvoda (% gospodarstava s proizvodnjom)		
- povrće	26,7	6,8
- grožđe	25,0	42,5
- voće	38,5	53,1
- stočni proizvodi	26,0	30,4
- prerađeni proizvodi (vino, ulje i dr.)	86,1	76,3

Istraživanja pokazuju da će i dalje najveći dio proizvodnih kapaciteta u poljoprivredi koristiti domaćinstva bez poljoprivrednika. No, još više zabrinjava nalaz što gotovo polovica domaćinstava na otocima nema potencijalnog nasljednika za rad na gospodarstvu.

Na otocima je, u odnosu na ostale dijelove Hrvatske, znatno manje čistih poljoprivrednih gospodarstava (10% : 27%) i mješovitih gospodarstava (11% : 18%).

Zato je i više gospodarstava koja nemaju niti jednog poljoprivrednika (41% : 37%), a pogotovo je više gospodarstava bez aktivnih članova (38% : 18%).

2.2. Zemljište i posjedovna struktura

Male ukupne poljoprivredne površine te velik broj parcela osnovna su obilježja zemljišnih kapaciteta obiteljskih gospodarstava na srednjodalmatinskim otocima. Međutim, takva su i ostala gospodarstva u Dalmaciji. Prirodnost kraškog terena uvjetuje različitost korištenja toga zemljišta, pri čemu se struktura korištenja sporo mijenja. Pored toga, vrlo je negativna tendencija kretanja zemljišta: obradivo zemljište je smanjeno s više od 20.000 hektara – koliko ga je bilo poslije Drugoga svjetskog rata – na 13.249 hektara. Kako su na otocima najviše zastupljeni vinogradi i voćnjaci, upravo su se te površine i najviše smanjile, tako da su vinogradi (3.219 ha) zasađeni tek na trećini površina na kojima su se uzgajali poslije Drugoga svjetskog rata, a voćnjaka – pretežno maslinika – približno je polovica (5.504 ha). Oranica ima 4.502 hektara. Sve to ukazuje da je otočno područje siromašno obradivim površinama: na jednog stanovnika otoka dolazi 0,26 hektara, ili približno polovica prosjeka obradivih površina po stanovniku Hrvatske, a i ovaj ne svjedoči bogatstvo. Odatle je i naglašena potreba da se na otocima čuva obradivo zemljište i da mu se posveti veća pozornost.

Usitnjenost zemljišnog posjeda daljnje je obilježje otočnih obiteljskih gospodarstava. Takvo stanje nije se promijenilo iako se smanjio broj obiteljskih gospodarstava – od 13.259 u 1955. na 5.283 u 1991. godini. Najbrojnija su gospodarstva koja imaju posjed od 1,0 do 3,0 hektara (29%), a zatim slijede ona s najmanjim posjedom – do 0,5 hektara (21%). Osim toga, najveći posjed u Dalmaciji imaju gospodarstva na otočnom području, jer njih oko 35% ima posjed veći od 3,0 hektara. Najveća prosječna gospodarstva su na Hvaru (6,36 ha), zatim su podjednako velika na Braču i Lastovu (4,63 ha), a najmanja su na Korčuli (2,38 ha) i Visu (1,4 ha).

Prema našim istraživanjima iz 1992. godine, prosječno gospodarstvo na otocima imalo je 3,8 hektara poljoprivrednog zemljišta, 2,3 hektara pašnjaka i 1,49 hektara obradivog zemljišta, od čega se obrađivalo 1,03 hektara. Približno iste veličine posjeda dobivene su popisom stanovništva 1981. godine: gospodarstva su prosječno imala oko 1,0 hektar obradivog zemljišta, od 0,5 hektara na Visu do 1,52 hektara na Hvaru i Lastovu, dok je posjed ispod prosječne veličine bio na Korčuli (0,6 ha) i Braču (0,9 ha).

2.3. Stočarstvo

Stočarstvo je slabo razvijeno na srednjodalmatinskim otocima. Na njima dominira domaća ovca – pramenka, malih proizvodnih mogućnosti, male težine, ali otporna i prilagođena skromnim otočnim prirodnim uvjetima. Najčešće se drži u malom broju, u ograđenim maslinicima a dijelom godine i na ispaši po krševitim pašnjacima. Uzgoj ove ovce prvenstveno je usmjeren na proizvodnju janjaca.

Šezdesetih godina 20. stoljeća na otocima je bilo oko 20.000 ovaca, a do 90-ih godina broj im je prepolovljen. Naše je istraživanje pokazalo da 15% otočnih gospodarstava drži ovce, a ovce su najbrojnije i najviše ih drže gospodarstva na otoku Braču.

Ostale vrste stoke drže rijetka gospodarstva, i to u malom broju. Tako na svim otocima ima stotinjak goveda ili se tovi nekoliko stotina svinja. U proteklom razdoblju osjetno je smanjen broj radne stoke. Nagli pad broja konja, magaradi, mazgi i mula posljedica je nabavke sitne mehanizacije. Broj radne stoke od nekoliko tisuća poslije Drugoga svjetskog rata sveden je 90-ih godina na par stotina grla.

2.4. Opremljenost gospodarstava

Sve veći broj gospodarstva od sedamdesetih je godina 20. stoljeća kupovao mehanizaciju pretežno manje snage, uglavnom motorne kultivatore prilagodene uskim poljskim putevima i malim terasiranim parcelama. Rad na gospodarstvu bitno je izmijenjen, jer se sve manje koriste klasične alatke što zahtijevaju težak fizički napor, a suvremenom se mehanizacijom nadoknađuje sve manja radna snaga na gospodarstvu. Dok je 70-ih traktor imalo manje od desetine gospodarstava, već 90-ih godina imalo ga je preko polovine gospodarstava, s tendencijom daljnjeg opremanja gospodarstva.

Otočna su obiteljska poljoprivredna gospodarstva relativno dobro opremljena objektima i pomagalicama za čuvanje glavnih proizvoda – vina i maslinova ulja. Stari, davno izgrađeni podrumi – konobe u obiteljskim se kućama uredno održavaju, suđe se obnavlja i modernizira, a zadržavaju se i kamenice za ulje te drvene bačve za vino.

2.5. Poljoprivredna proizvodnja

Vinogradarstvo i maslinarstvo presudno su utjecali na život otočana. Još u antičko doba vino i ulje bili su izvozni proizvodi. Uz te osnovne proizvode, na otocima uspijevaju i druge mediteranske kulture, pretežno višnja-maraska, smokva, bajam, rogač, a u novije vrijeme mandarina, limun i aktinidija. Zajedno s proizvodnjom na obalnom dijelu Dalmacije ovi proizvodi čine cjelokupnu proizvodnju tih poljoprivrednih kultura u Hrvatskoj. Specifičnost otoka je također da se na njima gotovo tijekom cijele godine proizvodi i povrće.

Međutim, većina tih proizvoda gubi svoj značaj. U posljednjih tridesetak godina vinogradi u smanjeni na jednu trećinu, a smanjenje je naročito veliko na Braču, Hvaru i Visu, tamo gdje ih je i najviše bilo. Još i ranije, u zlatno vinogradarsko doba krajem 19. stoljeća, u kotarima Supetar, Hvar i Korčula bilo je 30.000 hektara vinograda, a sada ih ima jedva oko 2.600 hektara (niti jedna desetina). No, i

pored svih nedaća vinogradarstvo je ostalo jedna od glavnih proizvodnih grana. Vinogradarstvom se bave dvije trećine gospodarstava. Sadašnjem su tržištu prepoznatljiva vrhunska vina s dalmatinskih otoka: *Dingač, Postup, Pošip, Faros, Bol-ski plavac* i dr.

U voćnom fondu otoka maslina je zastupljena sa oko 70% i ima je svako gospodarstvo, te je utoliko i značajna kultura. Maslina nije doživjela sudbinu propadanja kakva je zadesila vinovu lozu (vinograd). Ona se dobrim dijelom zadržala. Iako je maslina bila krčena, sadila su se i mlada stabla, a stara su obnovljena. U posljednjih tridesetak godina napušteno je oko stotinu tisuća stabala maslina na teško pristupačnim terenima, tako da danas ima oko 620.000 stabala maslina.

Smanjuju se površine zasade udomaćenim voćnim kulturama – smokvom, višnjom, rogačem i bajamom, a sve se više sade »atraktivnije« vrste, mandarine i aktinidije na Braču te limuni na Visu. Broj voćaka po vrsti ne prelazi 90.000 stabala, a pritom je najviše višanja i smokava a najmanje limuna, svega nekoliko tisuća stabala.

Tržnost poljoprivrednih proizvoda je sve manja jer je i proizvodnja sve manja. Od otočnih proizvoda na tržištu su prepoznatljivi: grožđe, vino, maslinovo ulje, mediteransko voće te janjad. Našim smo istraživanjima ustanovili da 15% do 23% gospodarstava prodaje vinogradarske i voćarske proizvode, a svega ih 7% prodaje ovčje proizvode. Svoje proizvode gospodarstva prodaju putem otkupa, ili na seoskoj tržnici, ili direktno potrošačima. Cijeli je lanac prodaje zapravo neorganiziran, tako da pojedinci teško pronalaze najpovoljniji način prodaje svojih proizvoda. I transport proizvoda predstavlja dodatan problem. Nije rijedak slučaj da se u lancu prodaje najmanje valorizira rad poljoprivrednika.

3. Razvoj poljoprivrede na otocima

Pitanje razvojne orijentacije nekoga područja ili sredine općenito je jedno od najvažnijih pitanja svakoga od njih, ali i šire cjeline kojoj pripadaju. Razvojnu orijentaciju određuju mnogi faktori, struktura i intenzitet čijega utjecaja variraju u širokom rasponu. Prilikom utvrđivanja razvojne orijentacije odnosno izrade projekcije budućnosti valja imati jasnu perspektivu i čvrste argumente. Zato i razvoj otočnog područja, i svakog otoka, treba sagledavati u kontekstu razvoja svih djelatnosti, utemeljeno na resursima i tradiciji podneblja.

Naši su otoci naše prirodno bogatstvo, ali su i bogatstvo (breme) naših problema. Naime, zbog svoje mnogovrsne razvojne upotrebljivosti, hrvatski su otoci vrlo specifični i osjetljivi, te im u projiciranju razvoja i razvoju valja pristupiti osobito pažljivo i razumno.

Razvoj poljoprivrede na hrvatskim otocima nije dovoljno osmišljen. Osmišljavanje i projiciranje razvoja poljoprivrede na jadranskim otocima nalaže poznavanje no-

sitelja proizvodnje, tj. poljoprivrednog obiteljskog gospodarstva. Znanje stečeno istraživanjima omogućuje da se ukaže na smjernice razvoja poljoprivrede, uvažavajući ocjenu očekivanoga ukupnog razvoja otoka. Pri tome treba istaći turizam kao potencijalno vodeću privrednu djelatnost koja će poticati razvoj svih drugih djelatnosti, a među njima i razvoj poljoprivrede i ribarstva.

Bilo bi već vrijeme da se i stručno i općedruštveno usuglasimo o ciljevima i metodama dugoročnog razvoja otoka. Jer poljoprivreda ne trpi brze promjene, a stihijsko je ponašanje i njegove posljedice teško ispraviti. Još uvijek nedostaju kvalitetne razvojne mjere, kao što su zaštita i poticaj proizvodnji na otocima, skladan regionalni i otočki razvoj, sredstva za poticanje razvoja, organiziranost poljoprivrede i poljoprivrednika, bolja i primijenjena poljoprivredna savjetodavna služba, organizirano tržište i dr. Ne treba očekivati da će poljoprivreda na otocima imati negdašnji primat, ali ona svojim specifičnim proizvodima može pridonijeti ukupnoj stabilnosti života na otocima, a određenom broju gospodarstava može osigurati dopunski rad i prihod. Pače, jedan broj gospodarstava čak može postići visoki stupanj specijalizirane atraktivne poljoprivredne proizvodnje. Posebno treba poticati i podupirati razvoj većih gospodarstava koja su već sada vitalnija, proizvode za tržište i već duže vrijeme se stabilno ponašaju.

U skorijoj se budućnosti ne mogu očekivati veće promjene u strukturi vlasništva nad zemljištem, jer su vlasnici za zemljište izuzetno vezani, ali je bitno da se postojeća struktura ne narušava. Međutim, stimuliranjem uporabe neobrađenog zemljišta, napuštenih maslinika i nekada vinograda, te preuzimanjem posjeda od staračkih domaćinstava, moguće su promjene u korištenju zemljišta. Veličina posjeda na otocima je razmjerno mala i ne treba je uspoređivati s veličinom posjeda u kontinentalnom dijelu Hrvatske, a što se često izjednačava i proizvodne mogućnosti otoka podcjenjuju. Primjerice, proizvodnja povrća, cvijeća i mediteranskog voća i na površini do 2,0 hektara na otocima daje dobre financijske efekte i angažira radne resurse, a isto tako i 3,0 hektara vinograda ili 5,0 hektara maslinika.

U razvoju se otočne poljoprivrede mora uvažavati postojeću strukturu proizvodnje, jer je ona rezultat specifičnih prirodnih, demografskih, ekonomskih, gospodarskih i ostalih uvjeta, uključujući i običaje, navike i tradiciju. Ključ ukupnog razvoja poljoprivrede jest u primjeni tehničkih i tehnoloških dostignuća, te tržišnih zakonitosti. Razvojne pravce treba održati i razvijati, a oni su različiti i prepoznatljiviji na svakom otoku, ali i na dijelu otoka. Svaki otok ima svoje usmjerenje u razvoju poljoprivrede, ima svoja ograničenja, zbog čega je nužno svaki otok u razvojnoj strategiji promatrati pojedinačno.

Globalne smjernice razvoja poljoprivrede na otocima valja sagledavati u nekoliko proizvodnih grana.

1. *Vinogradarstvo i proizvodnja vina*: treba poticati uzgoj domaćih sorti i proizvodnju vrhunskih vina; nužno je brzo reagirati i zaustaviti negativan trend, posebno prekinuti smanjivanje broja čokota vinove loze; valja organizirati proiz-

- vodnju sadnica te finalizaciju i kontrolu vina. Sve to je nužno činiti bez iluzija da će na otocima biti vina kao nekada, ali ga može biti znatno više nego sada.
2. *Maslinarstvo*: nužno je obnavljati stara stabla odnosno nasade, saditi nova i održati vitalnost postojećih nasada. Primjenom tehnoloških rješenja sadašnja se proizvodnja maslina i maslinova ulja može više nego udvostručiti.
 3. *Mediteranske voćne vrste*, koje su inače dominirale, treba obnoviti i nastaviti razvijati. Te kulture dopunjuju prostor i proizvodnju. Pri tome valja znati da je uzgoj agruma moguć samo na nekim lokalitetima.
 4. *Povrčarstvo* ima velike izgleda samo ako će se potencirati izvansezonska proizvodnja na otvorenom i pokrivenom prostoru.
 5. *Ovčarstvo*: uzgoj ovaca najbolji je način korištenja kraških površina, kao što se ispašom urednim održavaju površine zasađene maslinama.

Činjenica jest da je potencijalni razvoj otoka veći od njihove sadašnje ekonomske moći. Stoga taj potencijal u državnim programima valja sagledavati kako bi se mogao najbolje iskoristiti.

Literatura

1. Defilippis, Josip (1991.): Seoska domaćinstva Dalmacije: - Split: Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, 86 str.
2. Defilippis, Josip (1997.): Dalmatinsko selo u promjenama : dva stoljeća sela i poljoprivrede Dalmacije. - Split: AVIUM; Zagreb: Ministarstvo razvitka i obnove Republike Hrvatske, 324 str.
3. Petak, Antun (1975): Profesionalno obrazovanje poljoprivredne omladine. - **Sociologija sela**, Zagreb, 13 (1975) 49/50: 68-101.
4. Radinović, Stipe (1988.): Promjene proizvodnih kapaciteta individualnih gospodarstava Dalmacije. - **Poljoprivredna znanstvena smotra**, Zagreb, 53 (1998) 3-4: 317-339.
5. Radinović, Stipe (1990.): Proizvodni kapaciteti individualnih gospodarstava Dalmacije i mjere za njihovo bolje korištenje. - **Ekonomika poljoprivrede**, Beograd, (1990) 1-2: 29-40.
6. Radinović, Stipe (1991.): Posjedovna struktura kao faktor različitih proizvodno-ekonomskih obilježja obiteljskih gospodarstava Dalmacije. - **Ekonomika poljoprivrede**, Beograd, (1991) 3: 111-118.
7. Radinović, Stipe (1992.): Robnost poljoprivredne proizvodnje obiteljskih gospodarstava Dalmacije. - **Poljoprivredna znanstvena smotra**, Zagreb, 57 (1992) 3-4: 491-502.
8. Radinović, Stipe; Šupe, Dane (1994.): Obiteljska gospodarstva Dalmacije - korisnici kredita za razvoj stočarstva. - **Stočarstvo**, Zagreb, (1994) 1-2: 9-17.
9. Šimunović, Ivo (1989.): Suvremeni horizonti razvoja otoka i turizma. - **Privreda Dalmacije**, Split, (1998) 3: 38-44.

Stipe Radinović

Institute for Adriatic Crops and Karst Reclamation Split, Croatia

Agriculture Development on the Middle Dalmatian Islands

Summary

Dalmatian islands compose a separate geographic-natural area of exceptional national value. They are the parts of one totality in which every single island is specific with regard to own characteristics, to the level and structure of developed certain economic activities, to its problems and conditions for development.

From the agricultural development point of view, the author expresses his own attitude on the basis of the nature and tradition of the work as well as the research results carried out on the family farms. Specific agricultural family farms have developed on the islands. They have different structure and the sort of products, and they differ essentially from those of mainland (non-island communities).

In this paper, special attention is given to the observation of agricultural development on bigger Dalmatian islands, particularly on islands Brač, Hvar, Korčula, Lastovo and Vis. This paper is the product of the survey research results: the data were collected by methodological comparative questionnaire on the households sample, which was unchangeable in the period from 1971 to 1992, and households were chosen in multi-stages. The natural characteristics of islands, the household member activities, land capacities and owning structure, soil use level, structure and sort of products, production and market have been in the analysis observed. Agriculture on the islands has been losing its dominant significance for a long time. Agriculture improvement has not been thought out, but the development directions should not be changed. Agriculture in the future, with the specific products can contribute to the total stability of the population on the islands.

At the end of paper the author presents the fundamental characteristics for the future development of viticulture, wine-dressing, olive-growing and fruit-growing, vegetable farming and sheep-farming on the Croatian islands.

Key words: development, agriculture, Dalmatian islands.

Received on: 15th May, 2000

Accepted on: 18th June, 2001

Stipe Radinović

Institut pour les Cultures dans la région Adriatique et l'amendement du karst, Split, Croatie

Le développement de l'agriculture sur les îles de la Dalmatie moyenne

Résumé

Les îles dalmates forment un espace géographico-naturel distinct et elles représentent une valeur nationale exceptionnelle. Elles font partie d'un ensemble de système dans la structure duquel chaque île est un cas particulier, avec ses propres caractéristiques dans le développement des activités, ses propres problèmes et ses possibilités de développement. L'auteur fonde son point de vue sur le développement de l'agriculture sur les îles, sur la base de la nature et de la tradition du travail et sur les résultats des recherches faites sur les exploitations familiales. Une agricole et des exploitations familiales spécifiques se sont développées sur les îles. Ces exploitations familiales diffèrent entre elles par leur structure et leurs produits, et elles diffèrent essentiellement des exploitations agricoles des milieux non-insulaires. L'objet de cet article est le développement de l'agriculture sur les îles dalmates plus grandes, particulièrement sur les îles de Brač, de Hvar, de Korčula, de Lastovo et de Vis. Cet article a pour base les résultats des recherches synoptiques (survey research); les données sont recueillies au moyen d'un questionnaire méthodologique comparable sur un échantillon d'exploitations agricoles, lequel est resté inchangé au cours de la période allant de 1971 à 1992, et les exploitations agricoles sont choisies dans le cadre de plusieurs niveaux. Les caractéristiques naturelles des îles, les activités des membres des foyers, les capacités de la terre, la structure de la propriété, de degré d'utilisation des terres, la structure et le genre des produits, la production et le marché où les produits sont vendus, sont pris en considération dans l'analyse. Bien que depuis assez longtemps l'agriculture des îles perde son importance d'activité dominante et que son développement ne soit pas élaboré, l'auteur estime que les orientations du développement de l'agriculture sur les îles ne devraient pas être changées. Avec ses produits spécifiques, l'agriculture peut, dans l'avenir, contribuer à la stabilité globale de la population des îles. Pour terminer sont présentées les perspectives essentielles des caractéristiques du développement de la viticulture et de l'industrie vinicole, de l'arboriculture fruitière, de l'oléiculture, de la culture des légumes et de l'élevage des moutons dans les îles croates.

Mots-clés: développement, agriculture, îles dalmates.

Reçu: le 15 mai 2000

Accepté: le 18 juin 2001